

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ МУЗИКИ

Дем'янчук С.Я.
перший проректор Рівненського економіко*
гуманітарного інституту,
академік МПА. д. п. н., професор;
Крет М. В.
доцент Рівненського економіко-
гуманітарного інституту,
кандидат пед. наук

Потреби розбудови української держави, усього українського суспільства в цілому ставлять нові вимоги до вітчизняної школи. Як ніколи, ми потребуємо свідомих зусиль, спрямованих на виховання людей активних, соціально відповідальних, гідних слави предків і свідомих своєї відповідальності за долю держави і людства в цілому.

Сучасний період в розвитку української школи можна охарактеризувати як перехідний. Усвідомлюючи загальну неспроможність основних ідеологічних і теоретичних засад, успадкованих від радянської системи, ми покликані розробити і обґрунтувати нові теоретичні засади морально-виховної роботи в українській школі. Разом з тим, слід взяти до уваги і те позитивне, що було зроблене у справі морального виховання молоді і дітей. Потрібно спиратися на реальні здобутки теоретично-педагогічної думки і позитивного практично-педагогічного досвіду.

Знайомство з літературою з питань морального виховання переконує, що більшість зусиль тут завжди спрямовувалось на з'ясування і обґрунтування тих чи інших принципів морально-виховного процесу. В цьому одна з причин того, що педагогічна теорія морально-виховного процесу в школі значною мірою залишалась відірваною від педагогічної практики, а там, де практика морального виховання йшла у рідні теорії, вона (практика виховання) нерідко збивалася на формалізм. Маючи на увазі перехідний етап, на якому перебуває наша школа, слід виходити з того, що найближчим часом зусилля педагогічної думки також будуть звернені до осмислення принципів морально-виховного процесу в школі. Не заперечуючи важливості цієї роботи, вважаємо необхідним проводити послідовну теоретичну розробку проблем засобів морального виховання і, передусім, морального виховання учнів початкових класів, у яких, на думку В. О. Сухомлинського, саме і закладаються життєво-практичні засади людської моральності.

Серед засобів морально-виховного впливу на дітей найменш дослідженою залишається музика. Якщо в педагогічній практиці окремі педагоги ще звергаються до музичної культури і прагнуть використати її морально-виховні можливості, то педагогічна теорія майже повністю залишає цю проблему поза увагою. В той же час, власний багаторічний досвід переконує у важливості музики як чинника морально-виховного

пронесу в школі.

Майже 30 років temu видатний педагог В. О. Сухомлинський, який власне революціонізував теорію і практику виховання, зазначав: "Серед чисельних засобів впливу на юне серце важливе місце належить музиці. Музика і мораль - це проблема, що чекає на своє глибоке вивчення і дослідження".

Аналіз наукової і методичної літератури з проблем виховання, а також аналіз шкільних і вузівських навчальних програм (так само, як і спостереження за навчально-виховним процесом в нашій школі) дозволяє зробити такий висновок:

- в існуючих і розроблюваних моделях виховання все ще не надається достатньої уваги поєднанню музичності і моральності; морально-виховні можливості музики все ще залишаються незасіяними на належному рівні нашою педагогічною теорією і практикою.

Разом з тим, у людстві завжди жило прагнення поєднати музичність і моральність, переконаність в морально-виховних можливостях музики. Це засвідчують, насамперед, дослідження в галузі історії музичної культури, музичної естетики, а також розгорнуті останнім часом дослідження традицій народної педагогіки.

Отже, актуальність означеної проблеми, ступінь її розробленості і наявність перспектив для її постановки і вирішення зумовили вибір теми даного дослідження: "Моральне виховання учнів початкових класів засобами музики".

Об'єктом нашого дослідження є вплив музичної культури на моральний світ учнів молодших класів, формування у них моральних якостей у процесі спілкування з музикою.

Предмет: закономірності і особливості морального виховання учнів початкових класів засобами музики.

Мета дослідження: теоретичне дослідження і розробка і експериментальна перевірка на ефективність педагогічних методик морального виховання молодших школярів засобами музики.

Гіпотеза дослідження: моральне виховання молодших школярів буде більш ефективним за умов належно організованого і педагогічно скерованого використання в морально-виховному процесі музичних засобів.

Мета і гіпотеза дослідження визначили послідовну

постановку і вирішення таких дослідницьких завдань:

-через аналіз наукової і методичної літератури та узагальнення практичного досвіду визначити стан досліджуваної проблеми,

-теоретично і практично визначити та засвідчити морально-виховні можливості музики,

-розкрити психолого-педагогічні засади відтворення системи зв'язків між процесами морального і музичного виховання дітей молодшого шкільного віку,

-виявити механізми поєднання музичності і моральності в процесі розвитку дитячої особистості, дати їх педагогічну інтерпретацію і закріплення в розробці методики морального виховання дітей засобами музики,

-здійснити експериментальну перевірку розробленої методики.

Дослідно-експериментальна робота проводилась в школах Рівненської, Тернопільської і Житомирської областей.

Ретроспективний аналіз історії педагогіки переконує, що найбільші здобутки педагогічної практики пов'язані саме із пошуком нових і вдосконаленням старих виховних засобів морального виховання. Теорія ж морального виховання багато в чому залишала цю проблему без достатньої розробки.

Пошук нових моделей морального виховання став інтенсивнішим у кінці 80-х років. Він триває у всьому так званому пострадянському просторі. Найлегшими і найбільш продуктивними видаються дві знані доти моделі:

1. Поєднання морального і релігійного виховання, що на практиці часто виливається у сподівання на те, що прилучення до релігії саме собою зробить дітей моральними.

2. Зведення морального виховання до національно-патріотичного виховання - знову із сподіванням, що національна самосвідомість гарантує людині високий рівень моральності.

Таким чином, вельми актуальним є визначення місця і характеру морального виховання в сучасному суспільно-виховному процесі. Слід по-новому переосмислити його зміст, цілі і засоби, характер і включення в навчально-виховний процес у школі. Розуміючи, що це справа тривала і багатовимірна, яка може бути здійснена лише зусиллями багатьох науковців і практиків, ми поставили собі за мету йти шляхом аналізу засобів морального виховання і, зокрема, одного з них - музики.

Якщо розглядати музику як найзагальніше, в контексті всієї світобудови, то відразу впадає у вічі її смислова подібність до людської особистості. Як і особистість, музика є змінною в часі і, водночас, стверджує свою сталість у послідовності своїх змін. Як і особистість, музика є певною буттєвою подією і живе, насамперед, недовістю. Як і особистість, кожна музична форма характеризується неповторністю, унікальністю.

Спілкування із серйозною музикою вносить в духовне життя людини "вертикальний вимір", тобто емоційно підтверджує здатність орієнтуватися серед різноманітних життєвих цінностей. Ця здатність тісно пов'язана з моральністю і підтримує моральність в

людині. Надзвичайно важливо виробити її з дитинства. Тому осмислене спілкування з музикою необхідне для виховання цієї здатності, для розширення сфери дії моральності в свідомості і поведінці дітей.

Попри наявність у всіх народів традицій залучення музики до справи морального виховання молодого покоління, педагогічна теорія і практика двох останніх сторіч не надавала цій проблемі належного значення. Навіть такі видатні педагоги, як І. Песталоцці, Я. Корчак, А. Макаренко не приділяли музиці достатньої уваги як дієвому засобу морального виховання. Щасливим виключенням у цьому плані був В.О. Сухомлинський. Він неодноразово наголошував у своїх творах на тому, що між музичністю і моральністю є принципова пов'язаність, а, отже, існує реальна можливість використовувати музику з метою формування, збагачення морального досвіду дітей, зміцнення і розвитку їх моральності.

Отже, необхідною умовою виявлення стійких зв'язків між музичністю і моральністю є віднаходження в самій людській особистості такої її структури, котра адекватно репрезентувала б органічну поєднаність цих важливих сторін людського життя. Такою структурою людської особистості є музично-етичний досвід; обґрунтування цього поняття стало теоретичним базисом даного дослідження.

Найперше, що можна сказати про музично-етичний досвід, це те, що він набувається внаслідок моральних за своїм змістом переживань, викликаних спілкуванням людини з музикою. Продуктовані сприйняттям музичних форм моральні переживання (чуйність, співпереживання, ентузіазм, моральне захоплення, моральне обурення) виступають деякими емоційними моделями реального морального життя. Отже і досвід, що набувається із такими переживаннями, виступає деяким аналогом, відповідником морального досвіду, що набувається безпосередньо в реальних життєвих ситуаціях. Більше того, музично-етичний досвід слугує за істотне доповнення реального морального досвіду і навіть здатен коригувати, належно спрямовувати і "очищувати" моральний досвід, породжений реальними життєвими ситуаціями. Саме в цьому і полягає найзагальніше - ґрунт і причини морально-виховного впливу музики на людину.

Таким чином, музично-етичний досвід репрезентує в структурах людської особистості, у формах людської здатності реальну взаємодію музичного і морального життя, фундованість моральної сфери особистості переживаннями, викликаними сприйняттям музичних форм і власною участю у процесі їхнього творення. Змістовно музично-етичний досвід складають: наявні моральні знання, морально-емоційна чутливість, переконаність у нерівнозначності внутрішніх мотивів нашої поведінки і вибірковість щодо мотивації вчинків, здатність до синтетичної моральної оцінки і вольового зусилля, наявність певних схем відповідності між типами музичного сприймання і певними морально-мотиваційними комплексами.

Отже, маємо повне право говорити про музично-етичне виховання дітей, а, відтак, і про його умови, форми і способи, його організацію і його ефективність.

В результаті проведеного педагогічного експерименту значно осмисленішими і етично спрямованими стали міркування про музику у дітей із експериментальної групи. Наприклад, замість типової на першій стадії експерименту відповіді на питання: "Для чого потрібна людям музика?" найбільш поширеною стала така: "Щоб жити цікаво і розуміти один одного". Якщо на питання; "Що було б, якби не було музики?" на першій стадії експерименту майже всі відповідали: "Тоді люди були б похмурі і сумні", то по завершенні експерименту більшість відповідала так: "Тоді у світі було б менше добра, і люди менше могли б любити і допомагати один одному". Саме в цьому відмінність експериментальної групи і контрольної групи була найбільшою. Діти з контрольної групи майже не змінили свого розуміння музики з боку визнання її морально-етичного змісту.

Наукова новизна даного дослідження полягає, насамперед, у послідовній постановці проблеми морального виховання молодших школярів засобами музики і в обґрунтуванні доцільності організації музично-етичного виховання як необхідної ланки виховного процесу в школі.

Елементи наукової новизни притаманні також положенням, що дістали своє теоретичне обґрунтування і практичне підтвердження у ході дослідження:

1. Використання музики як засобу морального виховання є дійсною соціально-педагогічною проблемою, оскільки існує реальна суперечність між зростанням ролі музики в житті людей і недостатнім моральним ефектом від спілкування з нею; разом з тим, у процесі виховання дітей молодшого шкільного віку панує засилля слів і недооцінка музичних засобів виховного впливу.

2. Музика (в її широкому смисловому аспекті) як специфічний спосіб поєднання людини зі світом має значний морально-виховний потенціал, здатна бути міцним підмурком морально-духовного зростання людської особистості.

3. Широкому ефективному використанню музики як засобу морального виховання істотно заважає хибне зведення усього процесу спілкування дітей із музикою до музично-естетичного виховання.

4. Дійсним ґрунтом для поєднання музичності і моральності в людині є така структура людської особистості, яку ми позначили як музично-етичний досвід. Відповідно, належне використання музики як засобу морального виховання являє собою музично-етичне виховання.

5. Педагогічне діагностування наявного музично-етичного досвіду молодших школярів і апробаційний відбір ефективних форм і методів використання музики у морально-виховному процесі виявили (як найбільш придатні) такі методичні засоби музично-етичного виховання:

-розширення словникового запасу дітей з метою більш чіткого і адекватного позначення викликаних музичним враженням морально-психологічних переживань та їхніх об'єктивних відповідників (рис людей, ситуацій, характеристик суспільного життя і світу в цілому);

-діалогове моделювання музично-етичних

ситуацій;

-хоровий спів, гра в ансамблі тощо;

-гурткова робота, заняття в клубі "Друзі музики";

-підготовка до свят, зокрема, до свята пісні;

-музично-пошукова робота та інші.

6. Результати формуючого експерименту засвідчують, що належним чином організоване, педагогічно скероване музично-етичне виховання реально стає процесом обопільного розвитку як моральності, так і музичної культури школярів. З одного боку, музика виступає дієвим засобом інтеріоризації моралі, розширення і поглиблення моральної сфери життєдіяльності дітей, а з іншого - процес морального зростання дитячої особистості істотно сприяє виробленню більш серйозного і духовно насиченого ставлення дітей до музики, усвідомленню її людинотворчого призначення.

Теоретична значущість дослідження полягає в розробці теоретичних засад моделювання системних зв'язків між моральним і музичним вихованням дітей молодшого шкільного віку, у виявленні і дослідженні музично-етичного досвіду як специфічної структури людської особистості, в обґрунтуванні і запровадженні до наукового вжитку понять "музично-етичний досвід" і "музично-етичне виховання".

Практична значущість дослідження виявляється в тому, що отримані результати можуть бути використані безпосередньо у навчально-виховному процесі в початковій школі, при коригуванні існуючих навчальних програм для шкіл і музично-педагогічних середніх і вищих учбових закладів, а також при розробці відповідних методичних посібників. Вони заслуговують також на використання у процесі перепідготовки вчителів початкових класів, причому, не тільки викладачів музики.

Ми не вважаємо проведене дослідження вичерпним і остаточним. Воно може і повинно бути продовжене, особливо у напрямку подальшої розробки методики музично-етичного виховання. Зокрема, потрібно укласти спеціальну хрестоматію для цілей музично-етичного виховання, внести певні зміни до професіограми.

В наш непростий час. коли вирішується подальша доля нашого народу і коли багато що залежить від моральних якостей наших людей, було б небагато і неприпустимо залишити поза увагою той потужний резерв зростання морального потенціалу нашого суспільства, яким є музика.